

TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Ubaydullayev Alisher Nematilloevich

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: alisherubaydullayev2022@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetentlik tushunchalarining mazmun mohiyatini ta'lim oluvchilarga tushuntirib berish ularni har tomonlama rivojlantirish usullari ketma-ket keltirib o'tilgan. Bo'lajak mutaxassis kadrlar uchun egallanishi zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalari orqali ularning kasbiy kompetentlikning rivojlanish bosqichlari hamda kompetensiyalar to'plami mazmuni keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, kompetensiya, kasbiy kompetentlik, raqamli texnologiyalar, texnologiya, rivojlantirish.

АННОТАЦИЯ

В данной статье последовательно объясняются методы комплексного развития понятий компетентность, компетенция, профессиональная компетентность. Через знания и умения, необходимые будущим специалистам, широко освещаются этапы развития их профессиональной компетентности и содержание комплекса компетенций.

Ключевые слова: компетенция, компетенция, профессиональная компетентность, цифровые технологии, технология, развитие.

ABSTRACT

This article consistently explains the methods of complex development of the concepts of competence, competence, professional competence. Through the knowledge and skills necessary for future specialists, the stages of development of their professional competence and the content of the complex of competencies are widely covered.

Keywords: competence, competence, professional competence, digital technologies, technology, development.

Mamlakatimizda Yangi O'zbekistonni barpo etishdek ulug' maqsadga erishish yo'lida asosiy tayanchimiz bo'lgan azmu shijoatli yoshlarga e'tibor va g'amxo'rlik

ko'rsatish, ularga barcha sohalarda o'z iqtidori va salohiyatini to'liq namoyon etishi uchun zarur sharoit va imkoniyatlar yaratib berilgan va bu masala doimo davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan faol, intiluvchan, iqtidorli, zamonaviy bilim egalari bo'lgan yoshlarni mustaqil hayotga qadam qo'yayotgan yigit-qizlarni munosib ish va daromad manbai bilan ta'minlash, ularga zamonaviy kasb-hunarlar, IT-texnologiyalarni o'rgatish, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bois oliy ta'lim muassasalarida ham talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodlarini tanqidiy tahlil qilish, umumlashtirish va o'qitish metodlarining maqbul variantlarini tanlash o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash, xususan, raqamli texnologiyalarni o'rgatish muhim pedagogik vazifalardan hisoblanadi. Bugungi kunda davlat ta'lim standartlarida malaka ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan kompetent yondashuvdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Sababi oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonlarining mazmun mohiyatini tinglovchilarning ehtiyojlarini rivojlantirish emas, balki bilimlarni axborot texnologiyalar asosida etkazishdan iborat bo'lib qolmoqda.

Bu kabi o'zlashtirilgan axborotlar talabani amaliy faoliyat tajriba ko'nikmalarini etarli darajada rivojlantirishga imkoniyat bermaydi. Buning oqibatida talabalar ko'p ma'lumotlarni behuda to'plashi natijada ta'limning samarasi past ekanligiga duch kelish holatlari kuzatilmoqda. Aniqroq qilib aytganda tinglovchi real voqeylikdan uzoqlashib qolgandek, faqat ilgaridan jamlangan ma'lumotlarinigina o'zlashtirish vazifasi maqsad qilib qo'yilgandek seziladi.

Yuqoridagi bunday muammolarni bartaraf etish uchun ta'lim jarayonini turli xildagi yangicha qarashlar yondashuvlar asosida tashkil etish muhim vazifa hisoblaniladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning "Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqiyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [1], degan fikrlari ham yangi O'zbekistonimiz yoshlarini o'z fikrlash qobiliyatlarini barqarorlashtirishga qaratilayotgani ham be'jis emas. Shunday ekan biz o'qituvchilar bugungi kunda davr talablari asosida darslarni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz yuksak vazifalardan biri bo'lmog'ligi lozimdir.

"Kompetentlik" (ingilizcha "competence" – "qobiliyat") – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish demakdir[2].

"Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan'anaviy

vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, tinglovchilar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi demakdir. [2]

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi.

Kompetensiya bilimlarning umumiyliigi va ularning odamlarda mavjudligini anglatadi, kompetentlik - bu bilimlarni ish jarayonida ishlatish darajasini anglatadi.

Talabaning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Kasbiy (shu jumladan, pedagogik) kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash va o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O'z-o'zini rivojlantirish vazifalari o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi. O'z ustida ishlash – talaba yoki mutaxassis tomonidan o'zini ijtimoiy hamda kasbiy jihatdan rivojlantirish, kamolotga erishish yo'lida maqsadli, izchil, tizimli harakatlarning tashkil etishi lozimdir. Shunday ekan mutaxassisni o'z ustida ishlashi quyidagi hollarda ko'rinadi:

- faoliyatga tanqidiy va ijodiy yondashish;
- kasbiy va ijodiy hamkorlikka erishish;
- ishchanlik qobiliyatini rivojlantirish;
- salbiy odatlarni bartaraf etib borish;
- ijobiy sifatlarni o'zlashtirishi orqali ifodalanadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda:

- murakkab jarayonlarda;
- noaniq vazifalarni bajarishda;
- bir-biriga zid ma'lumotlardan foydalanishda;
- kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo'la olishi kabi jarayonlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis nimalarga ega bo'lmog'i lozim

- o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;

- yangi axborotlarni o'zlashtiradi;
- davr talablarini chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llay olmog'i kerak.

Bularning barchasi formula shaklida taqdim etilishi mumkin: **Kompetentlik = Bilaman + Qila olaman + Istayman + Men qilaman.**

Kasbiy kompetentlikni quyidagicha sifatlari mavjud.

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda samarali muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, izchil rivojlantirib borish bo'lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko'zga tashlanadi.

3. Shaxsiy kompetensiya - bu pedagogik is'hni oqilona tashkil etish qobiliyati bo'lib, vaqtni boshqarish, shaxsiy o'sishga intilish uning asosiy tarkibiy qismlaridir. Shaxsiy pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasi ega bo'lgan ishchilar charchashga kamroq moyil, vaqt bosimida ishlashga qodir.

Ushbu kasbiy kompetentlik sifatlari o'zida quyidagi mazmuni ifodalaydi:

a) psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog'lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o'z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

b) metodik kompetentlik – pedagogik jaraenni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llash;

c) informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish;

d) kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondoshish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

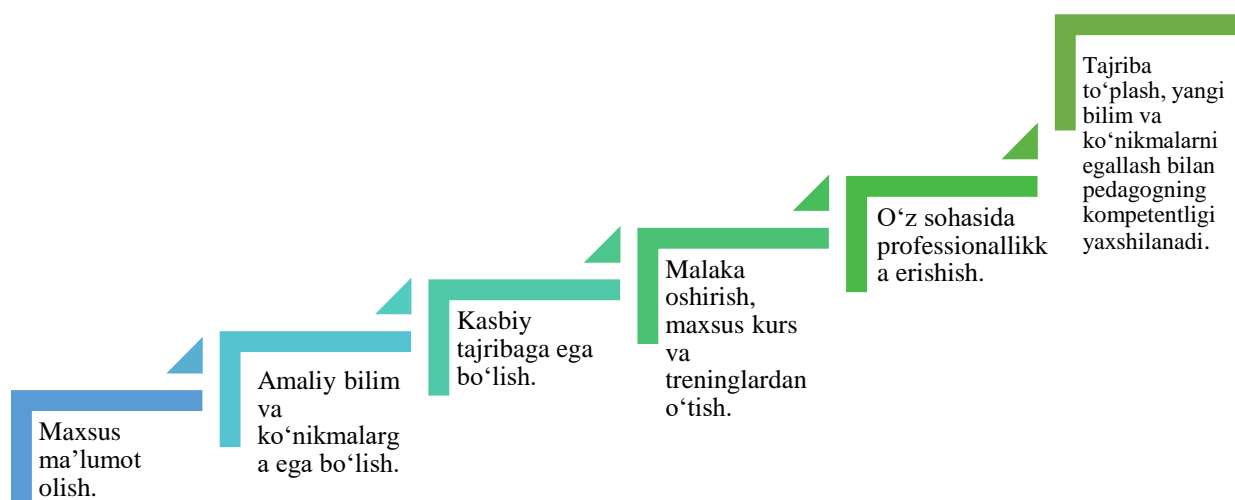
e) innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish;

f) kommunikativ kompetentlik – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish.

g) Shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o‘shishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

h) Texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogikni boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

Kasbiy kompetensiyani shakllantirish bosqichma-bosqich va doimiy tarzda amalga oshiriladigan jarayondir. Uni quyidagi ketma-ketliklarga bo‘lishimiz mumkin: 1-shakl

1-shakl. Kasbiy kompetensiyani shakllantirish ketma-ketligi

Kompetentlik nima ekanligini tushungandan so‘ng, uning darajalarini aniqlash qiyinchilik tug‘dirmaydi. Kompetentlik modelini yaratish bo‘yicha quyidagi algoritmnini taklif etishimiz mumkin:

1-bosqich lavozim yo‘riknomasini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda lavozim uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar turlarini aniq ko‘rsatish muhimdir.

2-bosqich tekshirish sur‘atini aniqlash. Bu ta‘lim muassasasining o‘ziga xos xususiyatlariga va kadrlar almashinuviga bog‘liq.

3-bosqich har bir o‘rin uchun taqqoslash asosida sinov yoki imtihonni o‘tkazish tartibini tasdiqlash.

4-bosqich sinov yoki imtihondan o‘tish.

5-bosqich ma‘lumotlarni tahlil qilish va ularni tizimga keltirish.

6-bosqich baholash natijalari to‘g‘risida qaror qabul qilish: qo‘shimcha o‘qishga yuborish, boshqa lavozimga o‘tish, ishdan bo‘shatish.

7-bosqich hisobot davrida ta‘lim muassasasining vakolati va ishini baholash samaradorligini yakuniy tahlilini qilish.

8-bosqich xavf-xatar va to‘siqlar bo‘yicha ish namunasini to‘liq ishlab chiqish.

Ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati o'quvchilarda turmushda vujudga keladigan muammolarni avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikmalari va tajribalari asosida hal qilish layoqatlarini rivojlantirishdan iborat bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, kompetensiyalar davlat va jamiyatning ta'lim tizimi oldiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasi hisoblanadi. Demak, kompetensiyaviy yondashuv ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb masaladir.

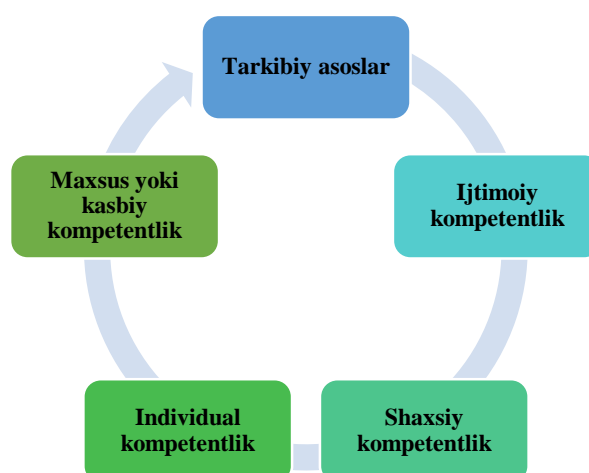
Shunday ekan talabaning o'qishga bo'lgan qiziqishini kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun o'qituvchi quyidagi qoidalarni o'ziga dasturi amal qilishi lozim:

1. O'quv jarayonini shunday tashkil etish lozimki, bunda o'quvchi faol harakat qilishi, mustaqil izlanishi, yangi bilimlarni o'zi kashf etishi va muammoli xarakterdagi masalalarni echish uchun sharoit izlashi kerak.

2. O'quvchilarga bir xil o'qitish usullari va bir turdagi ma'lumotlarni berishdan voz kechib pedagogik-psixologik trening-seminar, ish o'yini, mahorat darsi va turli amaliy mashg'ulotlarga jalb qilish, malakaviy amaliyotning rolini oshirish, har bir talabaga o'zining pedagogik faoliyatga xos imkoniyatlari va mahoratini namoyon etishi mumkin bo'lgan qulay sharoitlarni yaratib berish orqali unda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish mumkin. Buning uchun nafaqat shu sohaga oid bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishi, balki insonlar bilan muloqot o'rnatish texnikasini egallash, motivatsion sohani rivojlantirish, psixologik bilimdonligini oshirib borish, kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorgarlik ko'rib borish lozim.

Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Ana shunday tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova va B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish

mumkin. 2-shakl

2-shakl. Pedagogik kompetentlikning muhim tarkibiy asoslari (A.K.Markova)

Talabaning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Kasbiy (shu jumladan, pedagogik) kompetentlikka ega bo'lishda o'z ustida ishlash va o'z-o'zini rivojlantirish

muhim ahamiyatga ega. O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari o‘zini o‘zi tahlil qilish va o‘zini o‘zi baholash orqali aniqlanadi.

O‘z ustida ishlash – shaxs yoki mutaxassis tomonidan o‘zini ijtimoiy hamda kasbiy jihatdan rivojlantirish, kamolotga erishish yo‘lida maqsadli, izchil, tizimli harakatlarning tashkil etishidir.

Talabaning o‘z ustida ishlashi bir necha bosqichda kechadi.

1-bosqich	O‘z faoliyatini tahlil qilish asosida yutuq va kamchiliklarini aniqlash
2-bosqich	Yutuqlarini boyitish va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan aniq qarorga kelish
3-bosqich	Ushbu qaror bo‘yicha amaliy harakatlarni samarali tashkil etish yo‘llarini izlash
4-bosqich	Xato va kamchiliklarni takrorlamaslikka intilish
5-bosqich	Qabul qilingan qarorning izchil bajarilishini doimiy nazorat qilib borish

Talabalarining o‘z ustilarida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga loyihali yondosha olishlari qo‘l keladi. Talabaning kasbiy kompetentlikka ega bo‘lishida o‘zini o‘zi tahlil qila olishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zini o‘zi tahlil qilish orqali talaba o‘zini o‘zi ob‘ektiv baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Zero, talabalarining kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo‘lishida ularning o‘z-o‘zini baholash malakalariga egaligi ham muhimdir.

Kompetentlikni baholash mezonlari

Tayyorgarlik	Bilim	Tajriba	Munosabat	Muntazamlilik
<ul style="list-style-type: none"> •Maxsus xususiyatlar, axborotni qabul qilish va qayta ishlash xususiyatlari, o‘rganish qobiliyati, tipologik xususiyatlar va boshqalar 	<ul style="list-style-type: none"> •Kompetentlik, stereotiplar, bilim, kompetentlik bilan bog‘liq bo‘lgan o‘rganishning ustunligi haqidagi tasavvurning mavjudligi 	<ul style="list-style-type: none"> •Kompetentlikka yaqin yoki aynan unga mos keladigan masala va topshiriqlarni bajarish 	<ul style="list-style-type: none"> •Kompetentlikni amalga oshirish yoki faoliyat kompetentligi bilan bog‘liq holda o‘ziga va boshqalarga nisbatan munosabatlarning shakllanishi 	<ul style="list-style-type: none"> •Kompetentlikka bog‘liq amallarga «turtki»larni nazorat qilish qobiliyati, matonat, qat‘iyat, sabrlilik, kompetentlikni amalga oshirish bilan bog‘liq maqsadga erishishdagi to‘siqlarni zabt etishga tayyorgarlik.

Shunday qilib, bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda mehnat bozorida yuzaga keladigan kuchli raqobatga bardoshli bo‘lish ehtiyoji har bir mutaxassisni o‘zida kasbiy kompetentlik va unga xos sifatlarni tarkib toptirishga undaydi. Lug‘aviy jihatdan “qobiliyat”, mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish” ma’nosini anglatuvchi kompetentlik negizida muayyan sifatlar namoyon bo‘ladi. Xususan, pedagogga xos kasbiy kompetentlik negizida ijtimoiy, maxsus (psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion hamda kommunikativ), shaxsiy, texnologik va ekstremal kompetentlik kabi sifatlar aks etadi. Bir qator, xususan, A.K.Markovning tadqiqotlarida pedagogik kompetentlikning tarkibiy asoslari qayd etib o‘tilgan. Talabani kasbiy kompetensiyasi pedagogik (o‘quv va tarbiya) jarayonni samarali, muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta’minlaydi. Kasbiy kompetensiyaga ega bo‘lish uchun talaba o‘z-o‘zini izchil rivojlantirib borishga e’tiborni qaratishi zarur. O‘z-o‘zini rivojlantirishda talabaga “Individual rivojlanish dasturi” qo‘l keladi. Zero, ushbu dasturda pedagogda mavjud bo‘lgan kompetentlik sifatlari va rivojlantirish zarur bo‘lgan sifatni aniq, xolis ifodalash mumkin.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki kompetentlikni shakllantirish bosqichma-bosqich va uzluksiz jarayondir. U ta’lim muassasasida boshlanadi va ish joyida mehnat faoliyati davomida tajribali ustozlar nazorati ostida davom etadi. Kasbiy kompetentlik nafaqat bilim darajasi, balki xodimning amaliy ko‘nikmalari, hayotiy tajribasi va shaxsiy fazilatlari jamlanmasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Бем, Н.А. Применение электронных образовательных ресурсов в условиях перехода на новые ФГОС общего образования // Информатика и образование. – 2013. – №7. – С. 20 – 23.
2. Босова, Л.Л. Программа по учебному предмету «Информатика» для 7 – 9 классов. Л.Л. Босова, А.Ю.Босова – Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013.
3. Bulutli texnologiya //Wikipedia https://ru.wikipedia.org/wiki/Облачные_вычисления/ Tuesday, 12 Dec 2018 14:21:44.
4. Зверева Ю. С. Информатизация высшего образования // Проблемы и перспективы. 2016. № 6-2 (85). С. 63–66.
5. Суарес М. Опыт применения отечественных ERP-систем в строительстве // Системы автоматизации предприятия, 11.02.2008
6. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –Pp. 177-180.
7. Jo‘rayev H.O., Quliyeva Sh.H. va boshq. Texnik ijodkorlik va dizayn. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Turon Zamin Ziyo, 2015. – 240 б.

8. Qahhorov S.Q., Juraev H.O. Modeling of heat-physical processes in solar dryers//Journal of Critical reviews. –Kuala Lumpur, 2020. № 7. – Pp. 9–15.
9. Khazratov F., Juraev Kh. METHODS OF CREATION AND ORGANIZATION OF WORK, TECHNOLOGY FOR CREATING AUTO-NAVIGATION MAPS [Электронный ресурс]: URL: <http://www.jcreview.com/?mno=9704>
10. Ходжийев S, A. Ubaydulloyev Jurayeva N.O. Funksiya grafigi yordamida uning xossalari o'rganish bo'yicha ayrim metodik tavsiyalar ERUS Scientific Journal №4 2022/4, -106-116 bet
11. N.Muslimov, M.Usmonboeva, D.Sayfurov, A.To'rayev Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari o'quv qo'llanma Toshkent -2015.-5-8 bet